

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

специфічними ситуаціями сімейного опанування, яке є провідним механізмом у захисній психологічній активності сім'ї та розуміється як усвідомлена організація для подолання труднощів. Це певна реакція на пережите внутрішнє напруження одного чи кількох членів сім'ї або сімейну дисфункціональність, за якої сім'ї приходить проявляти незвичайні зусилля, для прикладу, отримувати новий досвід, спостерігати, вчиняти спеціальні дії для того, аби повернутися до звичного життя. Перспектива подальших досліджень полягає у детальному вивченні сімейних стресів та процесів сімейного опанування на різних етапах розвитку сім'ї.

Література:

1. Корнієнко І. О. Фактор сім'ї у розвитку опанувальної поведінки особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ, 2015. № 3 (46) С. 137-141.

2. Корнієнко І. О. Копінг-поведінка сім'ї як предмет психологічного дослідження. *Проблеми сучасної психології*. Київ, 2019. № 20. С. 273-282.

3. Малицька О.П., Корнієнко І.О. Опанувальна поведінка особистості в процесі розвитку сімейних відносин. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ, 2013. № 21. С. 399-410.

4. Марценюк М. О. Роль психологічного стресу в контексті сімейних труднощів. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i36/29.pdf>

5. Шатинська О. П. Діадний батьківсько-дитячий копінг в умовах сімейного стресу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : збірник наукових праць. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 6. С.26-30.

6. Шишман А. Психологія близьких відносин. «Сучасна психологія: проблеми і перспективи»: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 12 листопада 2020 р. Збірник наукових праць. Ізмаїл, 2020. 184 с. С. 178-183.

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Олена Проданова
викладач

*Ізмаїльський державний гуманітарний університет;
аспірантка соціально-гуманітарного факультету
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»*

Мотивація особистості є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Соціальна ситуація в світі спричиняє багатобічний вплив на молоде покоління: відбувається

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

розмивання мотивів, зміна ціннісних орієнтацій, норм поведінки, самих процесів соціалізації. У зв'язку з цим дослідження мотиваційної сфери особистості наразі є проблемою високого життєвого значення, оскільки мотиваційна сфера людини виявляється тією вищою інстанцією, яка підпорядковує собі всі інші життєві прояви, визначає спрямованість і упередженість людського пізнання (К. В. Абакумова, А. Г. Асмолов, Н. А. Васильєв, В. П. Зінченко, В. В. Знаків, В. Є. Ключко, Д. А. Леонтьєв, Є. Ю. Патяєва). Її значимість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерел активності і одночасно як система побудови будь-якої діяльності вивчається в самих різних аспектах, в силу чого вона трактується авторами по-різному. Дослідники визначають її і як конкретний мотив, і як єдину систему мотивів, і як особливу сферу, що включає в себе потреби, мотиви, цілі, інтереси в їх складному переплетенні і взаємодії.

Своє зародження проблема мотивації особистості отримала в дослідженнях зарубіжних психологів. На думку багатьох істориків науки, поштовхом до її розробки послужила теорія Ч. Дарвіна, виходячи з якої виникли основні підходи до дослідження проблеми: теоретико-асоціативний (Е. Торндайк), теорія інстинктів (У. Макдаугалл) і теоретико-особистісний (В. Вундт, З. Фрейд). Великий внесок у дослідження мотивації внесли Р. Кеттел, К. Роджерс, А. Маслоу. У роботах цих дослідників увага приділяється проблемі індивідуальних відмінностей, класифікації мотивів, взаємозв'язку мотивації з іншими особливостями психології людини.

Своє зародження проблема мотивації особистості отримала в дослідженнях зарубіжних психологів. На думку багатьох істориків науки, поштовхом до її розробки послужила теорія Ч. Дарвіна, виходячи з якої виникли основні підходи до дослідження проблеми: теоретико-асоціативний (Е. Торндайк), теорія інстинктів (У. Макдаугалл) і теоретико-особистісний (В. Вундт, З. Фрейд).

При вивченні мотивації (В. Г. Асєєв, Дж. Аткінсон, Л. І. Божович, Б. І. Додонов, А. Маслоу, Е. К. Савонько) продуктивним є уявлення про неї як про складну систему, в яку включені певні ієрархізовані структури. При цьому структура розуміється як відносно стійка єдність елементів, їх відносин і цілісності об'єкта, як інваріант системи.

У плані розгляду структури потребової сфери людини великий інтерес представляють ранні дослідження особистісної мотивації (в термінах потреб особистості), Х. Мюррея (1938), а також «потребовий трикутник» А. Маслоу (1943), в якому, з одного боку, очевидніше висвічується соціальна, інтерактивна залежність людини, а з іншого — її пізнавальна, когнітивна природа, пов'язана із самоактуалізацією.

З безлічі розглянутих Х. Мюрреєм збудників поведінки їм були виділені чотири основних: потреба в досягненні, потреба в домінуванні, потреба в самостійності, потреба в афіліації.

Ці потреби були розглянуті в більш широкому контексті М. Аргайлом (1967), який включив в загальну структуру наступні мотивації (потреби) [4]:

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

1) несоціальні потреби, які можуть викликати соціальну взаємодію (біологічні потреби у воді, їжі; грошах);

2) потреба в залежності (прийняття допомоги, захисту та ін.), в чиему-небудь керівництві (особливо від тих, хто авторитетний і / або має владу);

3) потреба в афіліації, тобто прагнення бути в суспільстві інших людей, потреба в дружньому відгуку, прийнятті групою, однолітками;

4) потреба в домінуванні, тобто ухваленні себе іншими або групою інших як лідера, якому дозволено говорити більший час, приймати рішення;

5) сексуальна потреба - фізична близькість, дружба та інтимна соціальна взаємодія;

6) потреба в агресії, тобто в нанесенні шкоди, фізично або вербально;

7) потреба в почутті власної гідності, самоідентифікації, тобто в прийнятті самого себе як значущого.

Мотиваційна сфера особистості, структурована А. Маслоу, представлена у вигляді двох шарів: верхній шар утворює психічні явища, повністю контрольовані свідомістю, нижній шар утворює потяги, настрої, афекти, бажання та ін. [5].

Ієрархія основних потреб людини, запропонована А. Маслоу, була вперше опублікована в 1943 р. Автор розмежував непоодинокі мотиви, а цілі їх групи, впорядковані в ціннісній ієрархії відповідно до їх ролі в розвитку особистості, виділивши п'ять основних груп потреб: фізіологічні потреби (в їжі, пиття, кисні); потреба в безпеці (фізичної і психологічної); потреби в уподобаннях, любові і причетності до групи; потреба в самоповазі; потреба в самоактуалізації. Головна ідея А. Маслоу полягає в тому, що шлях до здійснення потенційних можливостей індивідуума — до його самоактуалізації — відкривається лише після задоволення його насущних потреб. У разі конфлікту між потребами різних рівнів перемагає нижча потреба. Згідно до динамічного підходу, мотиви знаходяться в русі, зміні, а фундаментальні, базові потреби залишаються незмінними. Психологічне зростання представляється вченим як послідовне задоволення дедалі вищих потреб. Рух до самоактуалізації можливий тільки після задоволення нижчих потреб [5].

Процес об'єктивації потреб у вигляді мотивів носить індивідуальний характер і залежить від обставин життя конкретної людини. Наприклад, потреба в спілкуванні може реалізовуватися у одних людей у вигляді мотивації співробітництва, альтруїзму, в інших — у вигляді переважної, репресивної позиції. Мотиви перебувають в ієрархічних відносинах між собою. Одні з них є основними, ведучими, інші — підлеглими, другорядними. Характер цієї ієрархічної системи також індивідуальний і визначає людину як особистість.

Таким чином, згідно з А. Маслоу, основна потреба людини — це прагнення до самовдосконалення і самовираження. У кожен момент

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

життя в особистості є вибір: просування вперед, подолання перешкод, які неминуче виникають на шляху до високої мети, або відмова від боротьби і здача позицій. Особистість що самоактуалізується, завжди вибирає рух вперед, подолання перешкод. На думку А. Маслоу, самоактуалізація — явище вроджене, вона входить в природу людини. Людина народжується з потребами в добрі, моральності, доброзичливості і людина повинна вміти ці потреби реалізувати. Отже, самоактуалізація — це одна з вроджених потреб [6].

Важливим є положення про те, що структура мотивації розвивається, змінюється в процесі життєдіяльності, через те, що мотиви являють собою не незалежні диспозиції особистості, а вплетені в контекст цілісності і одночасно інтегрованості особистості. Мотивація людини формується в період життя у залежності від соціальних умов, в результаті виховних впливів, що направляють її на суспільно значущий зміст.

У вітчизняній психології найбільш істотним для дослідження структури мотивації виявилось виділення Б. І. Додоновим наступних чотирьох структурних компонентів: задоволення від самої діяльності, значущість для особистості безпосередньо її результату, «мотивуюча» сила винагороди за діяльність, примусовий тиск на особистість.

Перший структурний компонент умовно названий «гедонічним» складовою мотивації, інші три — цільовими її складовими. Разом з тим перший і другий виявляють спрямованість, орієнтацію на саму діяльність (її процес і результат), будучи внутрішніми по відношенню до неї, а третій і четвертий фіксують зовнішні (негативні і позитивні по відношенню до діяльності) фактори впливу [5].

Іншу позицію висловлює П. М. Якобсон, вважаючи, що структуру мотивації слід розглядати з точки зору соціальної значущості. У зв'язку з цим вчений виділяє: соціальні мотиви (борг, відповідальність, розуміння соціальної значущості діяльності); вузькоособистісні (орієнтація, прагнення зайняти певну позицію, різні способи взаємодії з іншою людиною, підвищення рівня матеріального благополуччя, підвищення культурного рівня та ін.).

Р. С. Немов розглядає структуру мотивації ширше, вважаючи основними органічні, матеріальні, соціальні, функціональні і духовні мотиви.

Два види мотивів виділяють в своєму дослідженні В. І. Ковальов та В. Н. Дружинін: актуальні мотиви — це такі, які спонукають поведінку і діяльність; потенційні мотиви — такі, які сформувалися в особистості, але не виявляються в діяльності, так як людина в даний момент не займається цією діяльністю [4].

На думку О. М. Леонтєва, мотив є чинником побудови діяльності, тому важливо те, яку функцію виконує той чи інший мотив: стимулювання та змістоутворення. Стимулююча або спонукальна функція мотивів реалізується в дві стадії: потенційна спрямованість людини, наявна виборча тенденція як своєрідний психологічний вектор фізіологічної активності; реалізація потенційної спрямованості,

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

яка перемогла і проявилася потім в наявності якогось акту діяльності. Функція змістоутворення мотиву, з точки зору дослідника, є вирішальною [7].

Л. І. Божович систему мотивів диференціює на зовнішні, тобто пов'язані з усім контекстом суспільного життя індивіда, та внутрішні, тобто безпосередньо пов'язані з певною діяльністю [2].

Аналіз робіт В. Г. Асєєва з проблеми мотивації особистості дозволяє виділити негативну і позитивну підставу її складових, функціональну і змістовну сторону мотиву [4].

Ряд учених вважає, що мотив може проявлятися в різних потребах, а одна і та ж потреба — в різних мотивах. Так, Ю. М. Орлов, виходячи з цього, визначає мотиваційний синдром потреби, який дозволить розвести поняття мотив та потреба, і на цій основі інтерпретувати поведінку людини не тільки з точки зору мотивів, але і більш глибоких спонукань (потягів, потреб та ін.) [9].

Б. С. Братусь виділяє «стани потреби», які виникають, коли одній потребі відповідає безліч різноманітних предметів. На думку вченого, «стан потреби» — це результат руху діяльності, певний її цикл. Від того, на якому етапі свого руху перебуває діяльність, залежить смислова сфера [3]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що існує якась смислова структура «стану потреби». На цій підставі багато авторів (Н. П. Анікеєва, П. К. Анохін, В. Г. Асєєв, Л. С. Виготський, І. А. Джідарьян, А. Н. Леонт'єв, Д. Н. Узнадзе та ін.) виділяють в мотиваційній сфері або споживчу, або продуктивну спрямованість. Розвиток особистості здійснюється у взаємозв'язку споживчої та продуктивної тенденції.

Проблему гармонізації особистості розкриває в своїх роботах О. І. Мотків. Дослідник вказує, що гармонія — це динамічний стан людини, який потребує від неї щоденних зусиль для свого досягнення та ефективної підтримки. Гармонійний спосіб життя — усвідомлено побудована система адаптивно необхідних інтересів та видів життєвого функціонування, що дозволяють підтримувати фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я та успішніше реалізовувати своє життєве призначення. Це оптимально організований самою людиною процес життєдіяльності, що сприяє збереженню здоров'я, особистісного росту і творчого функціонування [8].

Особистісні утворення будь-якого рівня спочатку мають подвійну, полярну природу. Кожному прагненню (в широкому сенсі — будь-якому мотиваційному утворенні) можна відшукати в особистості протилежне за спрямованістю спонукання [1]. Ю. М. Орлов вказує, що з базовим прагненням людини внутрішньо тісно пов'язана і задана система життєвих призначень, яка також є модулятором процесу самореалізації та саморозвитку особистості.

Життєві призначення — це спочатку задані природні орієнтації людини, її загальна життєва спрямованість, що виражає схильність до певного типу функціонування, стилю діяльності, типу відносин до себе, людей та світу в цілому. У деяких людей виявляється ціла система призначень та похідних від них життєвих завдань. Вони можуть

Сучасна психологія: проблеми та перспективи

заявляти про себе і одночасно, і послідовно, оскільки в певний період життя на передній план виходить одна або дві найбільш актуальні життєві орієнтації та завдання. Як і інші особистісні утворення, призначення мають полярну, двоїсту природу. Часто ця система знаходиться в прихованому стані і вимагає зусиль по її самовизначенню, усвідомленню [9].

З огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що протягом всього періоду активного становлення психології як науки проблеми мотивації особистості залишаються актуальними. Пильний інтерес вчених до цієї проблеми пояснюється її значимістю для вирішення життєво важливих завдань, через те, що мотивація є внутрішнім двигуном будь-якої діяльності, а рівень розвитку мотиваційної сфери — важливим показником сформованості особистості.

Однак, незважаючи на зростаючий інтерес до змісту мотиваційної сфери людини, її ролі в онтогенезі, дана проблема залишається недостатньо вивченою.

Література:

1. Белоусова Е. С. Сравнительная характеристика базовых стремлений личности учащихся профессионального колледжа. *Здоровье участников образовательного процесса: мат-лы II Всерос. науч.-практ. конф. (Томск, 28–29.2013 г.)*. Томск: Изд-во ТГПУ, 2013. С. 24–27.
2. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избранные психологические труды. 2-е изд., стереот. М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
3. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 1981. № 2. С. 46–56.
4. Горская Н. Е. Особенности и становление личностно-профессионального самосознания и мотивационной сферы студентов негосударственного вуза в процессе обучения: дис. ... канд. психолог. наук: 19.00.07. Иркутск, 2004. 162 с.
5. Горская Н.Е. Развитие мотивационно-потребностной сферы, как фактор формирования будущего специалиста. *Вестник Восточно-Сибирской государственной академии образования*. 2010.
6. Горская Н. Е. Самосознание и мотивационная сфера личности: монография. Иркутск: Изд-во ИрГТУ, 2011. 128 с.
7. Леонтьев А. Н. Потребности. Мотивы. Эмоции. *Психология мотивации и эмоций*. Хрестоматия. М.: ЧеРо, 2002. С. 57–65.
8. Мотков О. И. О парадоксах процесса самоактуализации личности. *Магистр*. 1995. № 6. С. 84–95.
9. Орлов Ю. М. Потребностно-мотивационные факторы эффективности учебной деятельности студентов вуза: дис. ... д-ра психолог. наук: 19.00.07. М., 1984. 525 с.